

Obrazné verzus terminologické v reči učiteľky zameranej na športové aktivity v materskej škole

Jana Kičura Sokolová

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
jsjanasokolova@gmail.com

Kľúčové slová: obrazné pomenovania, terminologické pomenovania, reč učiteľky orientovaná na dieťa, ranné cvičenie, telovýchovné zamestnanie, materská škola, športový register

Key words: figurative language, terminology, teacher's child-directed speech, morning exercise, engaging in sports, preschool, sports communication register

V režime dňa dieťaťa v materskej škole (MŠ) sú zaradené rôzne typy pohybových aktivít. Najkratším typom pohybovej aktivity realizovanej v materských školách je telovýchovná chvíľka (pod týmto slovným spojením sa rozumie krátke spoločné cvičenie detí, ktoré je najčastejšie sprevádzané riekankou alebo iným krátkym slovesným žánrom¹, jej trvanie je zvyčajne do 5 minút). Každý deň sa v triede, resp. na školskom dvore realizuje tzv. ranné cvičenie (jeho trvanie je približne 20 – 30 minút). Raz do týždňa v rámci hlavnej výchovno-vzdelávacej činnosti zamestnania je telesná výchova, ktorá sa na rozdiel od telovýchovnej chvíľky realizuje v dlhšom časovom úseku (trvá cca 45 minút) a počas nej učiteľka sleduje vopred stanovený výchovno-vzdelávací cieľ.

Cieľom nášho príspevku je sledovať obrazné pomenovania a terminologické pomenovania v reči učiteľky MŠ orientovanej na dieťa práve v rámci spomínaných aktivít. Zamerali sme sa na ich frekvenciu, komparáciu, distribúciu, pričom sa pri našom výskume nedala opomenúť ani ich pragmatická funkcia.

Metódy výskumu

Prezentovaný výskum predstavuje prípadovú štúdiu. Bol realizovaný počas štyroch dní v jednej triede MŠ s počtom detí 25 prevažne vo veku 5 – 6 rokov. V prípravnej fáze výskumu boli zhotovené audiozáznamy, ktoré sme nahrali počas troch ranných cvičení v trvaní 20 – 30 minút a jedného zamestnania telesnej výchovy (TV) v trvaní 45 minút (celkovo išlo približne o dve hodiny záznamov), následne sme na základe zvukových záznamov vyhotovili transkripty reči učiteľky orientovanej na dieťa, ktoré sme v ďalšej fáze podrobili analýze.

Teoretické východiská

Odborne a terminologicky pri výskume vychádzame z monografie D. Slančovej s názvom *Reč autority a lásky* (1999), ktorá sa ako prvá na Slovensku zamerala na reč učiteľky materskej školy orientovanej na dieťa. V uvedenej monografii definuje register ako špecifický spôsob jazykového prejavu (register) učiteľky materskej školy v styku s dieťaťom v prostredí materskej školy a odborne ho nazýva ako reč učiteľky materskej školy orientovanú na dieťa (RUD) (1999, s. 197). Neskôr na základe podnetu J. Horeckého došlo k spresneniu pojmu register na komunikačný register. V súčasnosti kladie D. Slančová v súvislosti s komunikačným registrom dôraz na jeho sociálny rozmer, pričom komunikačný register člení na makrosociálny a mikrosociálny komunikačný register. „Makrosociálny komunikačný

¹ Táto činnosť je zaradovaná do programu hlavne vtedy, ak deti dlhodobo vykonávali jednotvárnu aktivitu.

register vyčleňujeme ako konvencionalizované jazykové a parajazykové správanie sa ľudí v komunikačných sférach, mikrosociálny komunikačný register ako konvencionalizované jazykové aj parajazykové správanie sa ľudí viazané na sociálny status, sociálnu rolu a sociálnu vzdialenosť medzi nimi“ (2014, s. 33).

V rámci nášho predmetu skúmania môžeme teda hovoriť o makrosociálnom školskom registri a mikrosociálnom registri reči učiteľky orientovanej na dieťa s interferenciou s makrosociálnym športovým registrom.

V teoretických úvahách o vzťahu obrazného pomenovania a terminologických pomenovaní v reči učiteľky orientovanej na dieťa počas športových aktivít vychádzame zo základnej opozície nocionalnosť – emocionálnosť/expresívnosť, tak ako ju uvádza J. Findra v Štylistike súčasnej slovenčiny (2013).

Terminologické pomenovania tvoria mikroparadigmou odborných slov, ktoré v našom ponímaní predstavujú lexiku odborného, resp. edukačného štýlu. Podľa J. Findru „V terminologických pomenovaniach síce jednoznačne dominuje nocionálna zložka významu, nie sú to však neutrálne a bezpríznačné pomenovania“ (2013, 48–49). Rovnako podľa J. Findru (tamtiež): „Osobitosť terminologických pomenovaní spočíva v tom, že ako pomenovania pojmu sú vymedzené definíciou. Ich význam sa špecifikuje miestom v systéme pojmov príslušného vedného odboru alebo technického odboru.“

E. Minářová uvádza: „Termíny predstavujú jazykový materiál stabilní, ustálený. Rozlišujeme terminológiu ryze vedeckou (predstavovanou termíny s presne vymezeným lexikálnym významom, se slovy českého nebo cizího původu, internacionalizmy, s termíny latinskými nebo utvořenými na bázi latinských a řeckých základů, dále pak existuje terminologie popularizační. Mohou se vyskytovat i ekvivalenty slov přejatých“ (2011, s. 116).

V lexike vo všeobecnosti popri sebe koexistujú jednoslovné pomenovania a viacslovné pomenovania. V rámci terminologických pomenovaní môžeme rovnako sledovať túto štruktúru klasifikačných vzťahov. Pri klasifikácii viacslovných terminologických pomenovaní vychádzame z A. Jarošovej (in: Ološtiak et al. 2015, s. 162), ktorá na základe analýzy princípu funkčnej separácie rozlišuje terminologické viacslovné pomenovania, pričom ich funkčným určením je jednoznačne, systémovo a definovane pomenovať triedu denotátov, a neutrálne viacslovné pomenovania, ktorých funkčným určením je jednoznačnejšia a komplexnejšia klasifikácia denotátov (v porovnaní s jednoslovnými pomenovaniami) a vyčleňovanie konvenčných pojmov.

Z hľadiska výstavby textu je základný rozdiel medzi mikroparadigmou terminologických pomenovaní a mikroparadigmou obrazných pomenovaní v tom, že pri terminologickej paradigme nemôže expedient vystupovať so svojím subjektívnym postojom a hodnotením.

Vznik obrazných pomenovaní je založený predovšetkým na napätí medzi slovom a vecou, ktorú označuje. „Výrazová sila obrazného pomenovania spočíva v tom, že autor prostredníctvom neho odkrýva pred adresátom skrytú, odvrátenú tvár vecí a javov, cez silnú formu upriamuje jeho pozornosť na ich hĺbkovú podstatu, na myšlienku“ (Findra, 2013, s. 81).

Podľa J. Findru medzi základné obrazné pomenovania patria: prirovnanie, metafora a metonymia. Prirovnanie označuje uvedený autor ako elementárne obrazné pomenovanie. Prirovnávajú sa v ňom dva predmety, ktoré majú nejaké spoločné znaky, resp. vlastnosť.

Metafora je „geneticky príbuzná s prirovnaním“ (2013, s. 82). Na základe vonkajšej podobnosti umožňuje označiť istý predmet názvom iného predmetu, v metafore tak ide o prenesenie významu z jedného predmetu na iný.

Metonymia je založená na vnútornom vzťahu medzi dvomi predmetmi. „Vzniká prenesením pomenovania istého predmetu na označenie iného predmetu na základe vecnej

časovej, miestnej a príčinnej súvislosti. Táto súvislosť je taká silná, že pomenovania týchto predmetov sa môžu zastupovať“ (2013, s. 83).

Reč učiteľky orientovaná na dieťa v rámci situácie ranného cvičenia a telovýchovného zamestnania predstavuje špecifickú komunikačnú situáciu, v ktorej na základe binárnej opozície koexistuje mikroparadigma nočionálnej príznakovej lexiky a mikroparadigma emocionálno-expresívnej lexiky. Tradičný postoj, v ktorom sa obrazné považuje predovšetkým za prirodzený nástroj básnického poznávania, sa vylučuje s predstavou vedeckého poznania, v ktorom dominuje racionalita. Prostredníctvom terminologického pomenovania sa expedient racionálne, abstraktne zmocňuje reality, naopak, prostredníctvom obrazného pomenovania realitu uchopuje názorne, resp. prostredníctvom fantázie.

„Poznanie sprostredkované metaforou môžeme charakterizovať ako také, ktoré nepredpokladá analýzu zmyslovú ani rozumovú, nepredchádza mu dlhá cesta logických dedukcií, ale vzniká ako náhly objav, ktorý perspektívne navádza k objavom, anticipuje to, čo môže byť následne verifikované, korigované (Bohunická, 2013, s. 14).

Analýza a interpretácia výskumného materiálu

TERMINOLOGICKÉ POMENOVANIA²	jednoslovné	kruh ^(geom.) , obvod, výpon ^(tel.) , chodidlo, stoj ^(tel.) , drep ^(tel.) , kľak ^(tel.) , obruč, vzpažiť ^(tel.) , úklon ^(tel.) , upažiť ^(tel.) , zástup ^(tel., voj.) , rovnováha, predklon ^(tel.) , predpažiť ^(tel.) , zápästie ^(anat.) , paže ^(tel.) , hluchonemý ³
	viacslovné	gymnastická stuha, gymnastická lopta, sed skrčmo skrížny, vzpor kľáčmo, stoj mierne rozkročný, horný oblúk, moderná gymnastika, stoj rozkročný
OBRAZNÉ POMENOVANIA	metafora	vypni ústa, ruky oddychujú, urobíme záhradku, urobíme ohník, kreslíme veľké slnko, tichý úder, handrová bábika, naše deti cestou stratili jazyky, lopta robí kopček, šrubkou zašrubujeme nohu, aby sa nehýbala, urobíme

² Termíny majú vždy definíciu, sú jednoznačné (v danej vednej oblasti), zaradené v systéme s ostatnými termínmi danej oblasti, používajú ich odborníci v danej vednej oblasti v odbornom štýle, resp. jeho didaktickej transformácii. Na druhej strane, netermíny sa ničím z vyššie uvedeného nevyznačujú. V tejto súvislosti je potrebné spomenúť proces determinologizácie, keď sa termíny používajú mimo svojej domény, stráca sa ich presná definícia, rozširujú sa aj medzi neoborníkmi, sú pomerne frekventované aj v bežnej komunikácii. Hranica medzi termínmi a netermínmi je však nejasná a určite priechodná. V tejto súvislosti pozri Ološtiak – Ivanová: 2013, s. 122–123.

³ Pri uvádzaní príznaku lexémy vychádzame z Krátkeho slovníka slovenského jazyka z r. 2003.

		svietnik, sfúkneš sviečku vpravo, sviečka spadla, skús nakresliť čo najväčšie slniečko alebo jablčko, relaxuje jazyk, turecký sed
	prirovnanie	hodíš ju ako keby kopček, uvzdychávate ako staré baby, skrč prsty na jednej ruke a vystri na druhej ako keby si robil mráčik a slniečko
	metonymia	fialová dvojica, všetky kruhy ku mne, trojuholníky sa premiestnia, trojuholníky majú loptu

Tabuľka 1 Terminologické pomenovania a obrazné pomenovania

Ako môžeme vidieť z predloženej tabuľky, terminologické pomenovania označujú v najväčšej miere zmenu polohy tela (*predpažiť, úklon, vzpažiť, sed skrížny*), respektíve pomenávajú časti ľudského tela (*zápästie, chodidlá, paže*). Dominujú jednoslovné pomenovania (s príznakom tel.), zaznamenali sme aj výskyt viacslovných pomenovaní.

Pri analýze výsledkov sa len potvrdilo, že významová a pragmatická zložka sú úzko prepojené a nie je možné ich od seba oddeliť, pretože v reči učiteľky orientovanej na dieťa je význam a pragmatická zložka slova priamo spojená s vykonávaním určitej činnosti dieťaťa a jeho okamžitou reakciou. Ide totiž o ciele komunikáciu, ktorej zámernosť sa zrkadlí pri použití terminologických a obrazných pomenovaní.

Pri terminologických pomenovaniach sa realizuje predovšetkým pragmatická funkcia (PF) inštrukcia (*vzpažiť, upažiť, stoj mierne rozkročný*), ktorú D. Slančová definuje: „Inštrukcia je operačnou, direktívnou KF výzvového charakteru, je to akýsi didaktický príkaz. Kým výzva sa môže týkať buď konkrétnej verbálnej činnosti, alebo neverbálnej činnosti a príkaz sa týka viac konkrétnej činnosti, inštrukcia v tejto vekovej skupine sa takmer výlučne týka konkrétnej neverbálnej činnosti a vyžaduje si fyzickú reakciu“ (1999, s. 106).

Obrazné pomenovania sa realizujú nielen pri PF inštrukcia, ale zaznamenali sme ich aj pri PF napomenutia, PF pobádania a PF upozornenia.

Napomenutie	relaxuje jazyk, vypni ústa, naše deti cestou stratili jazyky
Inštrukcia	turecký sed, urobíme svietnik, urobíme záhradku, kreslíme veľké slnko
Upozornenie	sviečka spadla
Pobádanie	skús nakresliť čo najväčšie slniečko alebo jablčko

Tabuľka 2 Obrazné pomenovania a ich pragmatická funkcia (PF)

Špecifické postavenie má obrazné pomenovanie v rámci pohybovej hry, v ktorej sa uplatňujú prvky rolovej hry⁴, v ktorej sa deti stotožňujú s úlohou, ktorá im je pridelená učiteľkou. Rolu, ktorá im je takto priradená, učiteľka potvrdzuje aj počas inštruovania detí prispôbením svojho jazyka, teda výberom obraznej lexiky. Ako uvádza J. Kopál: „V službách hry je sila detskej fantázie, ako sa ona prejavuje v zmyslovej konkrétnosti a voľnosti.“ Podľa Svetlíkovej (2005, s. 80) „prínosom rolových hier je najmä to, že v imaginatívnej rovine si dieťa môže vyskúšať rôzne spôsoby reagovania na situácie, aj menej akceptované. Hráč vie, že koná ‚akoby‘, a toto vedomie mu umožňuje hru meniť, opakovať, prerušiť či inak napláňovať.“ V získanom výskumnom materiáli sme sa stretli najmä s pohybovými hrami s imitáciou zvierat, fantastických postáv (na medveďa, na záhradníka a kozičky, víly a robotov), pričom učiteľka „obrazne“ oslovovala, vyzývala a inštruovala deti:

- vyberieme si medveďa,
- záhradník naháňa kozičku,
- záhradník, dávaj pozor!,
- jedna koza, druhá koza, tretia koza,
- všetci traja záhradníci sa pýtajú a kozy odpovedajú,
- tancujú víly,
- tancujú roboty,
- palček naháňa obra.

V rámci športového registra na seba narážajú dve mikroparadigmy odbornej terminológie a obrazných pomenovaní, ktoré napriek svojej opozícii sa navzájom vyžadujú, potrebujú a funkčne zastupujú.

Analýzou sme dospeli k nasledujúcim záverom:

- Ak učiteľka nepoužije terminologické pomenovanie (buď neovláda správne terminologické pomenovanie daného cviku, alebo je jeho terminológia pre detského recipienta príliš zložitá), tak ho nahradí obrazným pomenovaním *urobíme svietnik*⁵.
- Učiteľka použije odborný termín (napr. *sed skrížny*), dieťa si overí svoju vedomosť tým, že v otázke adresovanej učiteľke zastúpi termín obrazným pomenovaním *turecký sed*, pričom učiteľka zvolené obrazné pomenovanie potvrdí zopakovaním.
- Učiteľka použije terminologické pomenovanie, vzápätí ho doplní aj o obrazné pomenovanie, ktorého funkciou je vysvetliť a spresniť termín tak, aby bola jeho realizácia v praxi pre dieťa jednoznačne interpretovateľná: *vzpažiť – ruky vystrieme k slniečku*.
- Učiteľka použije obrazné pomenovanie, vzápätí použije aj terminologické pomenovanie, takýmto spôsobom približuje dieťaťu odbornú terminológiu: *urobíme záhradku – kruh*.
- Učiteľka použije terminologické pomenovanie: *úklon*⁶.

Z nášho pohľadu ide o funkčné prepájanie obrazného pomenovania a odbornej terminológie, ktorého cieľom má byť postupné osvojenie športovej terminológie u detí predškolského veku. Cesta k pochopeniu a osvojeniu športovej terminológie dieťaťom sa začína obrazným pomenovaním, následne v reči učiteľky orientovanej na dieťa koexistujú

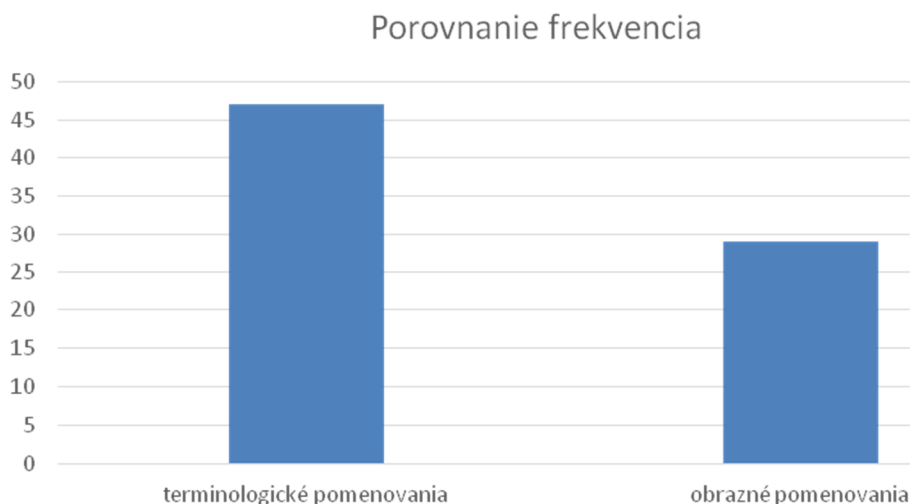
⁴ S. Zajacová (2012, s. 32), vychádzajúc z J. Kurica, uvádza charakteristiku tzv. úlohových hier (označenie úlohová hra vníma len ako iné označenie pre rolové hry) takto: „Úlohové hry vychádzajú z napodobňovacích hier, majú zväčša kolektívny charakter, deti na seba preberajú rolu (matky, otca, lekára, učiteľa, predavača atď.), ktorej prispôbujú svoje verbálne a neverbálne správanie.“

⁵ Stoj rozkročný s upažením pokrčmo.

⁶ Aj napriek tomu, že učiteľka použije pri verbálnej inštrukcii iba terminologické pomenovanie, tak je tento termín vždy sprevádzaný aj konkrétnym fyzickým znázornením pohybu či činnosti.

obrazné aj odborné pomenovania a posledným stupňom je použitie samostatného odborného pomenovania, ktorému je dieťa schopné rozumieť bez ďalšieho vysvetlenia.

Z hľadiska frekvencie výskytu terminologických pomenovaní oproti obrazným pomenovaniám môžeme konštatovať, že v reči nami sledovanej učiteľky orientovanej na dieťa v rámci telovýchovných aktivít dominujú terminologické pomenovania. Celkovo sme zaevidovali 47 terminologických pomenovaní a 29 obrazných pomenovaní (do úvahy sme nebrali obrazné pomenovania, ktoré boli súčasťou rolovej hry).⁷

Graf 1 Porovnanie frekvencie terminologických a obrazných pomenovaní

Závery

Na základe vyššie uvedených zistení môžeme konštatovať, že obrazné pomenovania a terminologické pomenovania v rámci športového makrosociálneho komunikačného registra a mikrosociálneho komunikačného registra reči učiteľky orientovanej na dieťa paralelne funkčne koexistujú. Zároveň tvrdíme, že prostredníctvom obrazných pomenovaní prebieha proces osvojovania športovej terminológie u detí. Z pohľadu realizácie pragmatických funkcií obrazné pomenovania obsiahnu viacero pragmatických funkcií (pobádanie, inštrukcia, upozornenie), na rozdiel od terminologických pomenovaní, pri ktorých sme zaznamenali len pragmatickú funkciu inštrukcia. V skupine detí vo veku 5 – 6 rokov, v ktorej bol výskum realizovaný, si recipienti ešte stále vyžadovali aj používanie obrazných pomenovaní, ktoré im slúžili na potvrdenie správnosti pochopenia daného terminologického pomenovania. Z hľadiska frekvencie v reči učiteľky orientovanej na dieťa zaznamenávame vyššiu frekvenciu terminologických pomenovaní oproti obrazným pomenovaniám, čo môže súvisieť s vekom detí v skupine, na ktorú je reč orientovaná.⁸

Náš príspevok predstavuje prípadovú štúdiu, ktorá je len parciálnym nahliadnutím do problematiky reči učiteľky MŠ orientovanej na dieťa so zameraním na lexiku športového komunikačného registra. Predložený výskum má potenciál na rozšírenie o viaceré vekové kategórie detí, čím by vznikol ucelenejší a verifikovanejší pohľad na proces osvojovania

⁷ Pri frekvencii sme osobitne zaznamenávali každé terminologické a obrazné pomenovanie v rámci jedného cvičenia, pričom sme rátali vždy len jedno použitie (v reči učiteľky sa častejšie opakovali niektoré termíny či obrazné pomenovania, zaznamenali sme ich len raz). Následne sme spočítali všetky súčty z jednotlivých organizačných foriem.

⁸ Predpokladáme teda, že v najmladšej vekovej skupine detí v MŠ, ktorú zvyčajne tvoria 3- až 4-ročné deti, by bol pomer obrazných pomenovaní a terminologických pomenovaní opačný.

športovej terminológii na najnižšom stupni vzdelávania. Zameranie sa aj na ďalšie vekové skupiny by nám zároveň umožnilo sledovať a porovnávať postupnosť a rýchlosť procesu osvojovania si terminologických pomenovaní od použitia obrazných pomenovaní cez paralelnú koexistenciu obrazných a terminologických pomenovaní až po samostatné používanie terminologických pomenovaní.

Literatúra:

- BOHUNICKÁ, A. (2013): *Variety metafor*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského.
- FINDRA, J. (2013): *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Osveta.
- KOPÁL, J.: *Riekanka a riekankovosť ako žánrový variant a výrazový indikátor v poézii pre deti*. [Cit. 2018-25-05.] Dostupné na:
<www.unipo.sk/.../Ján%20Kopál%20Riekanka%20a%20riekankovosť%20v%20p...>
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda 2003.
- MINÁŘOVÁ, E. (2011): *Stylistika pro žurnalisty*. Praha: Grada.
- OLOŠTIAK, M., ed. (2015): *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. (2013): *Kapitoly z lexikológie (lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- SLANČOVÁ, D. (1999): *Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- SLANČOVÁ, D. – SLANČOVÁ, T. (2014): *Reč pohybu, autority a súdržnosti*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- SVETLÍKOVÁ, J. (2005): *Hra vo výchove emocionálne a sociálne narušených detí*. Bratislava: RETAAS, s. r. o.
- ZAJACOVÁ, S. (2012): *Komunikačné registre v rolových hrách detí. Výsledky sociolingvistického experimentu*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Summary

Figurative versus Terminological in Teacher's Speech Focused on Sports Activities in a Preschool Environment

The paper deals with the issue of figurative naming in relation to nomenclature/terminology in the teacher's child-directed speech in the nursery school in a context of physical activities in a preschool education within a case study conducted in a group of 5 to 6 year olds. It focuses on the frequency, distribution and comparison of terminological and figurative names that we can include in the sport macro-social communicative register. It follows the typology of individual terminological and figurative names and their pragmatic function.

Príspevok vznikol v rámci riešenia projektu VEGA 1/0164/15 Interdisciplinárna analýza športového komunikačného registra.